

BARBARA WI NIEWSKA-PA
Uniwersytet Wrocławski

PSYCHOLOGIZM *VERSUS* ANTYPSCHOLOGIZM

Przyjmuje się, że psychologizm (ang. *psychologism*, fr. *psychologisme*, nm. *Psychologismus*) to pogląd rozpowszechniony w XIX w. (zwłaszcza w drugiej jego połowie), początkowo na płaszczyźnie filozofii (głównie filozofii logiki i epistemologii). Na przełomie XIX i XX w. rozwinął się i rozszerzył na humanistykę i metodologię. Sprowadza rzeczywistość lub jej części do zjawisk psychicznych (wrażeń, myśli, wyobrażeń) istniejących w podmiocie poznającym (idealizm subiektywny). Występuje w dwóch odmianach. Według pierwszej (mocniejszej), psychologia stanowi podstawę różnych dziedzin wiedzy, m.in. filozofii, logiki, teorii poznania, natomiast według drugiej (słabszej), zwłaszcza logika (i inne nauki, gł. humanistyczne) jest traktowana jako część składowa psychologii lub pozostaje pod jej silnym wpływem. Nie opiera się na psychologii, ale nie jest od niej niezależna. Niekiedy bywa traktowana jako odrębny dział psychologii.

I. Najważniejsze założenia psychologizmu. Psychologizm powstał jako reakcja na powszechny w filozofii XIX i XX w. „metafizycyzm”. Próbowano spekulacyjnemu charakterowi filozofii nadać wymiar empiryczny, zwłaszcza w jego warstwie metodologicznej (aposterioryzm). Podejmowane w tym okresie próby unaukowania filozofii reprezentowane były m.in. przez dwie skrajne opcje: najpierw psychologizm, a w późniejszym okresie także antypsychologizm¹. W myśleniu psychologizmu przedmioty badawcze zarówno nauk apriorycznych (matematyka, logika matematyczna), jak i empirycznych (fizyka, psychologia, historia, nauki społeczne) posiadają naturę psychiczną i traktowane są jako część składowa psychologii (psychologii poznania). Podstawową metodą badania tych przedmiotów jest eksperyment i introspekcja. Pogląd ten cechuje

¹Za J. Bobryk: *Twardowski: teoria działania*. Warszawa 2001, s.19-20.

redukcjonizm, subiektywizm i relatywizm. Charakterystyczna jest korelacja zało e psychologizmu z naturalizmem, scjentyzmem, niekiedy materializmem i pozytywizmem. Znosi dychotomiczn relacj mi dzy logik a psychologi , mi dzy naukami zajmuj cymi si badaniem poprawno ci twierdze a naukami badaj cymi ich prawdziwo (ingeruj c w autonomiczny charakter wymienionych nauk). W tym sensie s dy nigdy nie s ani prawdziwe, ani fałszywe, lecz sprowadzane do motywów ich powstawania. Wiedza relatywizowana jest do struktur poznawczych człowieka. Kluczow rol w teorii poznania odgrywaj wra enia, w etyce - prze ycia psychiczne i subiektywne odczucia, w logice - psychologiczne prawa my lenia, w socjologii - wyja nianie faktów społecznych na podstawie psychicznych cech jednostek (psychosocjologia), w pedagogice - koncentracja na psycho-fizycznym rozwoju wychowanka (pajdocentryzm), natomiast w filozofii okre lanie istoty zjawiska na postawie opisu jego powstania. W tym sensie wyró niamy ró ne odmiany psychologizmu m.in.; ontologiczny, teoriopoznawczy, logiczny, etyczny, estetyczny, socjologiczny, pedagogiczny, literacki, j zykoznawczy czy dotycz cy zagadnie filozofii religii.

II. Geneza, główni przedstawiciele oraz etapy kształtowania si psychologizmu. Zał ków psychologizmu mo na si doszukiwa w pogł dach greckiego sofisty Protagorasa (V w.p.n.e.), który proces poznania uzale nił od poznawanego przedmiotu (zjawiska) oraz podmiotu poznaj cego, optuj c w ten sposób za subiektywizmem w poznaniu, wzgl dnym charakterze rzeczywisto ci oraz czyni c człowieka miar wszechrzeczy. Wyra ne symptomy tego kierunku zago ciły jednak w drugiej fazie ery nowo ytnej, w XVIII w., zwłaszcza w Anglii, gdzie, podobnie jak we Francji, dominował empiryzm (F. Bacon, J. Locke, D. Hume), w mniejszym stopniu w Niemczech, gdzie filozofia przybrała racjonalistyczny wymiar (Ch. Wolff). Filozofia tego okresu odchodziła od wielkich systemów (minimalizm), cechowała j specjalizacja, krytyka i fragmentaryczno , miała by dost pna, praktyczna, skoncentrowana nie na wiedzy abstrakcyjnej, lecz konkretnej (minimalizm, naturalizm). W kanon tych zało e doskonale wpisywała si koncepcja empiryzmu D. Hume'a, która odegrała du e znaczenie w kształtowaniu si zr bów psychologizmu.

D. Hume wyró nił dwa rodzaje przedstawie na temat badanych rzeczy: pierwotne (wra enia) oraz wtórne (idee), zakładaj c, e empirycznie uchwytne wra enia s nie tylko pierwowzorami wytwarzanych przez umysł idei, ale tak e jedynym wła ciwym rodkiem poznania rzeczywisto ci i jednocześnie ró dłem weryfikuj cym prawdziwo wiedzy². Zasad przyczynowo ci traktował nie jako metod rozumowania, lecz jako konieczno natury psychologicznej, opart na ukształtowanych nawykach³.

Nieco dogmatyczna i schematyczna filozofia krytyczna XVIII-wiecznego racjonalizmu niemieckiego sama w sobie psychologizyczna nie była, niemniej, miała swoje zasługi w umocnieniu znaczenia psychologii jako nauki. Szczególne znaczenie miała w tym wzgl dzie koncepcja racjonalizmu Ch. Wolffa, który dokonał podziału nauk na racjonalne, dostarczaj ce racji, i empiryczne, które stwierdzaj fakty. Psychologię zaliczył do czterech spo ród teoretycznych nauk racjonalnych obok ontologii, kosmologii i teologii racjonalnej. Jego zdaniem, tylko nauki racjonalne s podstaw prawdziwego poznania. Nie umniejszał przy tym znaczenia poznania zmysłowego, postuluj c jego zgodno z poznaniem rozumowym.

Powrót do siedemnastowiecznego minimalizmu nast pił w latach 30. XIX w. Przyjmuje si , e w 1830 r. ko czy si kolejna fala wielkich systemów (zwłaszcza idealizmu Hegla i jego uczniów) i zaczyna okres my lenia pozytywnego Auguste Comte'a i utylitaryzmu Johna St. Milla. Zwłaszcza utylitaryzm J. St. Milla wniósł kolejne zasługi w rozwoju psychologizmu. Mili, pod wpływem Davida Hume'a oraz Jeremy Bethama reprezentował stanowisko skrajnie empirystyczne. Na płaszczy nie psychologii optował za asocjacionizmem, w etyce za utylitaryzmem, za w logice zało enia empiryzmu ł czył z nominalizmem. Zwi zki przyczynowo-skutkowe proponował bada w oparciu o koncepcj indukcji eliminacyjnej i jej cztery kanony: jednej zgody, jednej ró nicy, reszty i zmian towarzyszcych. Zawarte w jego dziele idee (*System of Logic Rationcinative and Inductive* (1943), wyd. niem. *System der*

² Zob. ks. I, cz. 1 *O rozumie*, w: *Traktat o naturze ludzkiej*. Warszawa 1963; *Badania dotycz ce rozumu ludzkiego*. Warszawa 1977.

³ Por. ks. I, cz. 3 *O rozumie*, w: *Traktat o naturze ludzkiej*. Warszawa 1963.

deduktiven und induktiven Logik (1843), wyd. pol. *System logiki dedukcyjnej i indukcyjnej*, Warszawa 1962), wywołały dyskusję na temat psychologizujących ujęć w nauce. Logik traktował jako naukę indukcyjną, która stanowi w jego ujęciu dział psychologii.

To podejście, w nieco mniej radykalnej postaci, znalazło w późniejszym okresie swoją kontynuację m.in. w poglądach Ch. Sigwarta, W. Wundta, wcześniej twórczości Th. Lippsa, F. Brentano, Th. Zieheny czy V. Gioberti, który w książce *Introduzione allo studio della filosofia* (1840), subiektywistyczną filozofię okresu nowożytnego traktował jako psychologizującą. Po raz pierwszy pojęcie „psychologizm” użył J. E. Erdmann w książce pt.; *Grundriss der Geschichte der Philosophie* (1866) przedstawiając krytyczne stanowisko F. Benecke odnośnie do koncepcji aprioryzmu I. Kanta wyłożonej w *Krytyce czystego rozumu* (2001). Poglądy zawarte przez Kanta we wspomnianym dziele dały początek filozofii transcendentnej.

Podstaw poznania i doświadczenia są w koncepcji Kanta sądy, które podzielił na dwa rodzaje: *a priori* (niezależne od doświadczenia, a zależne od umysłu) i *a posteriori* (empiryczne, czyli zależne od doświadczenia). Zaproponowany przez niego podział, w założeniu, miał zniweczyć dyktando między racjonalizmem a empiryzmem. F. Benecke w książce pt. *Grundriss der Philosophie* (1833) podważył rzekomo niezależność od doświadczenia krytyki poznania zaproponowanej przez Kanta, zarzucając mu jednocześnie stanowisko wyrażone antypsychologicznie. Zdaniem Benecke, jedynym методом poznania filozoficznego jest introspekcja oparta nie, jak to proponował Kant, na apriorycznej aktywności umysłu, lecz na uchwytnych empirycznie faktach. Kryterium prawdziwości wiedzy jest więc, w koncepcji Benecke, doświadczenie, nie zaś niezależne od doświadczenia składniki wiedzy. „Psychologizm był prądem, który wypływał z niezrozumienia kantowskiego transcendentizmu i kantowskiej filozofii krytycznej. Wszystkie nurty neokantyzmu dokonywały w różnorodny sposób prób mediacji pomiędzy psychologią a filozofią transcendentnej (...)⁴”.

⁴ Zob. J. Kolarzowski: *Bronisława Wróblewskiego filozoficzne założenia procesu tworzenia prawa*, www.racionalista.pl/kk.php/s.4637.

W końcu XIX wieku na temat idei psychologizmu zaczęto mówić w ramach dwóch szkół. Z jednej strony, psychologii eksperymentalnej, z drugiej zaś, nowego nurtu - tzw. filozofii życia (*Lebensphilosophie*) zapoczątkowanej przez Henri Bergsona we Francji i Wilhelma Diltheya w Niemczech. „Na przełomie XIX i XX wieku psychologizm przybrał charakter manieri naukowej. Autorom, którzy się nim posługiwali, jak W. Wundt, L. Petzsch, zarzucano bądź psychologizm (...) zwolennicy psychologizmu, wprowadzając w dowolny sposób różnego typu kategorie służące do opisu zachowania człowieka, siedzieli, siedząc w ten sposób zrozumienie istot tych zachowań. Problem polegał jednak na tym, że również dzisiaj trudno jest ocenić wielkość tego błędów”⁵.

Godnym odnotowania rozdziałem w rozwoju psychologizmu przełomu XIX i XX w. są poglądy filozoficzne F. Brentana, do których nawiązywało później wielu autorów. Zjawiska metafizyczne uzależnił od teorii poznania, którą traktował jako szczególne przejawy psychiczne. Psychologia zajmowała w jego koncepcji centralne miejsce w obrębie nauk filozoficznych (zwłaszcza logiki, etyki, estetyki), gwarantując im jedno i naukowy charakter. Psychologii opisowej (deskryptywnej, zwanej psychognozą) przeciwstawił psychologię genetyczną. Pierwsza, aprioryczna, określana jako „czysta” miała w założeniu zajmować się wyłącznie tym, co psychiczne (bada podstawowe elementy wiadomości) wykorzystując indukcję i intuicyjną analizę pojęć, natomiast druga określona została jako nauka empiryczna (probabilistyczna i aposterioryczna), która w oparciu o dane do wiadczenia wewnętrznego indukcyjnie formułuje generalizacje na temat praw przyczynowych rządzących powstawaniem aktów świadomościowych oraz ich wzajemnych relacji ze zjawiskami fizycznymi⁷. „Metoda badania zjawisk psychicznych jest rodzajem wiedzy bezpośrednio zwanej przez niego spostrzeżeniem wewnętrznym. Brentano odróżnia wewnętrzne

⁵ Zob. Tamże.

⁶ F. Brentano: *Psychologie vom empirischen Standpunkte* (1874), wyd. pol. *Psychologia z empirycznego punktu widzenia*. Warszawa 1999.

⁷ Zob. F. Brentano: *Deskriptive Psychologie*, red. R. M. Chrischold, W. Baumgartner. Hamburg 1982; także J. Ch. Marek: *Psychognosie - Geognosie. Apriorisches und Empirisches in der deskriptiven Psychologie Brentanos*, w: „Brentano-Studien“, nr 2/ 1989, s. 53-61

spostrze enie od wewn trznej obserwacji”⁸. Zakładaj c przy tym, e nie ma mo liwo ci przej cia wewn trznego spostrze enia w wewn trzn obserwacj . Nie rozdzielał przedmiotów wiata psychicznego od wiadomo ci, aktów i tre ci od ich przedmiotów. Istotn rol w jego pogl - dach odgrywała tzw. intencjonalno , która stanowiła kryterium rozró - nienia zjawisk psychicznych od fizykalnych⁹. Akty psychiczne podzielił na trzy sfery: przedstawienia oraz oparte na nich s dy i fenomeny emocjonalne¹⁰. Przeciwstawiał si redukowaniu psychologii do zjawisk fizykalnych.

III. Mi dzy psychologizmem i antypsychologizmem. W wieku XX kontynuatorami psychologizmu byli pó niejsi jego krytycy, promotorzy antypsychologizmu. Nale ał do nich m.in. K. Twardowski, który we wczesnym etapie studiów, pod wpływem F. Brentano, sprowadzał prawa logiki do prawidłowo ci psychologicznych. Psychologi traktował jako cz składow filozofii. Negował redukcj psychologii do neurofizjologii. Przełomow rol w jego pogl dach odegrały dwie prace: *O czynno ciach i wytworach. Kilka uwag z pogranicza psychologii, gramatyki i logiki*, Lwów (1912) oraz *O psychologii, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoju* (1913), w których zrywa z psychologizmem. Zwł. w pierwszej z nich, dokonał istotnego rozró nienia przedmiotów b d cych w sferze badania logiki od materiału badawczego psychologii, twierdz c, e psychologia zajmuje si badaniem czynno ci (psychicznych), logika za weryfikowaniem prawidłowo ci ich wytworów. Pomieszanie czynno ci i wytworów oraz sprowadzanie logiki do psychologii uznał za podstawowy bł d psychologizmu.

Na uwag zasługuj tak e, systematycznie pomijane, pogl dy kolejnego brentanisty, A. Meinonga, autora „teorii przedmiotów”¹¹, który

⁸ Zob. J. Bobryk: *Twardowski. Teoria działania*, wyd. cyt., s.25

⁹ Zob. ks. 2, rozdz. 1 *O ró nicy mi dzy fenomenami psychicznymi i fizycznymi*, w: F. Brentano: *Psychologia z empirycznego punktu widzenia*. Warszawa 1999, s. 111-142.

¹⁰ Zob. F. Brentano: *Von der Klassifikation der psychischen Phänomenen*. Leipzig 1911.

¹¹ Por. A. Meinong: *Über Gegenstandstheorie*, w: A. Meinong (wyd.): *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie*. Leipzig 1904; tak e A. Meinong: *Über Gegenstandstheorie. Selbstdarstellung*. Hamburg 1988.

twierdził, że przedmiot jest niezależny od aktu intencji oraz od treści tego aktu zlokalizowanej w umyśle. Jest przy tym nie tylko do wiadczany jako przeżycie psychiczne, ale może stać się jego obiektem¹². Bronił przy tym specyficznego rodzaju psychologizmu, twierdząc, że istnieje wszystko, nawet byty sprzeczne. Wyróżnił kilka form istnienia przedmiotów, m.in. istniejące realnie, idealnie, pseudoistniejące (zależne od treści umysłu) oraz pozaistniejące (bydące przedmiotem możliwości, np. niebieskie słońce). Podobną drogą, co K. Twardowski, od psychologizmu do antypsychologizmu przeszedł kolejny uczeń F. Brentana — Edmund Husserl, który zarówno w swojej habilitacji *Über den Begriff der Zahl: psychologische Analysen* (1887), jak i późniejszej, rozszerzonej wersji *Philosophie der Arithmetik* (1891) hołdował założeniom psychologizmu. Punktem zwrotnym w poglądach Husserla była recenzja jego książki napisana przez G. Fregego (*Rezension von E. Husserl: Philosophie der Arithmetik. Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 103, 1894, s. 313-32), która okazała się bardzo przekonującą krytyką (zwłaszcza dla Husserla) jego psychologizmu. Zarzucał mu przede wszystkim brak rozróżnienia między wyobrażeniem (aktem sądzienia) a pojęciem (treścią), a także pojęciem a przedmiotem¹³. Na zmianę poglądów Husserla miało wpływ wielu znaczących przedstawicieli antypsychologizmu, oprócz G. Fregego, także B. Bolzano.

IV. Antypsychologizm - główne założenia i zarzuty wobec psychologizmu. Antypsychologizm (gr. *Anti* - przeciw, *psyche* - dusza, *logos* - nauka) zrodził się jako pogląd rozpowszechniony na przełomie XIX i XX w., bydcy prób rewizji dominujących w tym okresie (głównie psychologizacyjnych) poglądów na istotę wiedzy (filozofii). Przeciwwstawiał się redukcji przedmiotu badań teoriopoznawczych, logiki i wikszości nauk humanistycznych do przedmiotu psychologii. Na płaszczyźnie ontologii postulował brak możliwości sprowadzania rzeczywistości do treści podmiotowych. Konsekwentnie krytykował me-

¹² Zob. A. Meinong (wyd.): *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie*. Leipzig 1904; A. Meinong: *Über Gegenstandstheorie. Selbstdarstellung*. Hamburg 1988; A. Meinong: *Supozycje*. Toru 2004.

¹³ Zob. K. Michalski: *Logika i czas*. Warszawa 1988, s.13.

tody badawcze psychologizmu, zarzucaj ąc mu jednocze nie subiektywizm, sceptycyzm oraz relatywizm.

Definitywny cios psychologizmowi zadała fenomenologia (E. Husserl, R. Ingarden), logika formalna (G. Frege, J. Łukasiewicz), nurt metodologii nauk przyrodniczych (K. R. Popper), a tak e niektóre nurty oraz szkoły neokantyzmu, zwłaszcza krytycyzm psychologiczny (J. Fries, L. Nelson), logicyzm (szkoła marburska: H. Cohen, P. Natorp, E. Cassirer), czy krytycyzm teoretyczno-aksjologiczny (szkoła bade ska: W. Windelband, H. Rickert, E. Lask). Krytyczne opinie na temat psychologizmu formułowali tak e niektórzy przedstawiciele neoheglizmu i hermeneutyki (zwłaszcza nurtu semiotycznego i filologicznego). *Badania logiczne* (1900/1901) E. Husserla otworzyły nie tylko nowy rozdział w radykalnej zmianie pogl dów tego badacza, ale tak e stanowiły punkt zwrotny w filozofii, nauce oraz pogl dach na istot wiedzy przełomu XIX i XX w. W *Prolegomenach do czystej logiki*¹⁴ Husserl rozpoc ł otwart polemik z psychologizmem dokonuj ąc krytycznej jej oceny. Postulował obalenie dominuj cego pod koniec XIX w. pogl du, wedle którego prawa logiki sprowadzane s do reguł psychologii, za wszystko, co istnieje, jest albo fizyczne, albo psychiczne. Zdaniem Husserla, niedopuszczalne jest mieszanie tre ci i aktu s dzenia, przyczyny i racji, subiektywnego aktu psychicznego i obiektywnego przedmiotu aktu. Podobnego rozró nienia mi dzy tre ci s du a aktem s dzenia dokonał ju wcze niej G. Frege, m.in. w artykule *Über Sinn der Bedeutung* (1891) oraz ksi ce *Die Grundlagen der Arithmetik* (1884), a tak e czeski logik B. Bolzano, czy R. Lotze, u ywaj ąc jedynie innej terminologii. G. Frege mówił przykładowo o ró nicy mi dzy „wyobra eniem” a „pojciem”, B. Bolzano dzielił twierdzenia na jednostkowe (wzgl dne) oraz powszechne (bezwzgl dne), rozró niaj ąc przy tym „prawdy w sobie” od „wyobra e o sobie” (Por. *Wissenschaftslehre* (1837), natomiast R. Lotze mówił o ró nicy mi dzy „aktem mylenia” a „tre ci myli”¹⁵. Kwesti sporn s w literaturze badawczej wzajemne wpływy Husserla i

¹⁴ Por. *Badania Logiczne*, tom 1, Toru 1996.

¹⁵ Por. *Grundzüge der Psychologie. Diktate aus den Vorlesungen*, Leipzig 1881 (1882², 1884³); *Grundzüge der praktischen Philosophie. Diktate ...* Leipzig 1882 (1884²).

Fregego, a tak e ustalenie znaczenia obu badaczy w kontekście kształtowania się zresztą antypsychologizmu. Według D. Føllesdala¹⁶, ojcem przewrotu antypsychologicznego jest G. Frege, na którego spostrzeżeniach bazował później E. Husserl. Innego zdania był J. N. Mohanty¹⁷, który podważył przełomowy charakter recenzji Fregego w zmianie poglądów Husserla, dowodząc, i wikszość ze sformułowanych przez Fregego zarzutów, odnośnie poglądów Husserla, można odnaleźć w dwóch opublikowanych trzy lata wcześniej pracach autora późniejszych *Badania Logiczne*¹⁸. Nieco bardziej wyopodkowane stanowisko zajmował przykładowo M. Sommer (Por. *Husserl und der frühe Positivismus*, Frankfurt 1985), który nie kwestionował opinii J. N. Mohanty'ego, ale skłaniał się tak e do stwierdzenia D. Føllesdala odnośnie znaczenia recenzji Fregego, która w ostateczności utwierdziła Husserla w konieczności „odrzućcia obiektywistycznej psychologii opisowej i zastąpieniu jej czysto subiektywną (...) psychologią opisową - fenomenologią” (Por. E. Husserl „Badania logiczne, cz. 1, Toru 1996, Od tłumacza, s.XVI). Po opublikowaniu *Badania Logiczne* E. Husserla, psychologizm okazał się nie do przyjęcia w logice, matematyce i naukach ścisłych¹⁹. Na tym obszarze (zwł. logiki formalnej) szczególne zasługi odniósł wspomniany G. Frege, który twierdził, e wprowadzanie psychologicznych uzasadnień na gruncie matematyki prowadzi do subiektywizmu oraz pomieszania opisu i definicji. Pojęcie liczby próbował uzasadnić na płaszczyźnie logiki formalnej²⁰ za pomocą sformalizowanego języka czystego myślenia wzorowanego na arytmetyce (ideografia logiczna). Przeciwwstawiał się nie tylko psychologizmowi, ale tak e innym formom genetyzmów (fizykalizmowi, socjologizmowi czy history-

¹⁶ D. Føllesdal: *Husserl und Frege. Ein Beitrag zur Beleuchtung der Entstehung der phänomenologischen Philosophie* Oslo 1958.

¹⁷ J. N. Mohanty: *Husserl and Frege: A New Look at their relationship* [w:] J. N. Mohanty (wyd.): „Readings on Edmund Husserl's Logical Investigations”. The Hague 1977; tak e *Husserl and Frege*, Bloomington 1982.

¹⁸ Por. recenzja E. Husserla *Schröder, Ernst, Vorlesungen über die Algebra der Logik*, 1891 oraz *Der Folgerungskalkül und die Inhaltslogik*, 1891.

¹⁹ Por. E. Husserl: *Badania logiczne*, t. 1, przekł. B. Sidorek, Toru 1996

²⁰ Por. G. Frege, *Begriffsschrift eine der Aritmetischen Nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*, 1879.

zmowi). Stąd wprowadzony przez niego rozdział sposobu dochodzenia do prawdy od sposobu jej uzasadniania, a także rozróżnienie przedstawie od przedmiotu badania. Zakładał program redukcji matematyki do logiki. Twierdził, że prawa logiki mają charakter analityczny. Podważył przy tym pogląd I. Kanta jakoby prawa arytmetyki miały charakter aprioryczny i syntetyczny²¹. Zainicjowany przez Fregego logicyzm znalazł swoje odniesienie w ród przedstawicieli neokantyzmu zwł. szkoły marburskiej (H. Cohen, P. Natorp, E. Cassirer), ale także innych kierunków i szkół w ramach tego nurtu, o których już wspominałam. W nurcie metodologii nauk przyrodniczych na szczególne uwagi w zwalczaniu psychologizmu zasługują poglądy K. R. Poppera, który postulował rozgraniczenie pomiędzy badaniem „kontekstu odkrycia” a „kontekstu uzasadniania”. Badaniem rozwoju wiedzy powinna, jego zdaniem, zajmować się tzw. logika odkrycia naukowego²², która jest gwarantem racjonalnego poznania, wolnego od wszelkich form relatywizmu czy genetyzmu (w tym także psychologizmu). Konsekwentnie kwestionował indukcję na rzecz dedukcji, odrzucając w ten sposób główne tezy radykalnego empiryzmu. Nie koncentrował się osi gnieciu absolutnej prawdy, lecz na eliminacji fałszu (falsyfikacjonizm). Z biegiem czasu poglądy Poppera ulegały do istotnym odstępstwom od wcześniej przyjętych założeń²³. Dotyczyło to m.in. koncepcji całkowicie autonomicznego i niezależnego podmiotu poznającego, która później została zastąpiona koncepcją tzw. „poznania bez podmiotu”²⁴. W tym sensie postulowany dotychczas - radykalny redukcjonizm filozofii nauki do logiki uległ w koncepcji Poppera istotnemu złagodzeniu.

V. Renesans idei psychologizmu w XX w. Mimo wyjątkowego charakteru osi gnieciu E. Husserla, G. Fregego, K. R. Poppera oraz pozostałych adwersarzy psychologizmu, w XX w. na nowo odżyły idee tego

²¹ Zob. M. Klementowicz: *Fregowska krytyka poglądów w kwestii natury arytmetyki*, w: „Nowa krytyka. Czasopismo filozoficzne”, 14/2003, s. 185-222

²² K. R. Popper: *Logika odkrycia naukowego*, Warszawa 1977, oryg. *Logik der Forschung*, 1973; ang. *The logic of scientific discovery*, 1959

²³ Por. A. Chmielewski: *Filozofia Poppera: analiza krytyczna*. Wrocław 1995.

²⁴ Por. K. R. Popper: *Wiedza obiektywna: ewolucyjna teoria epistemologiczna*, Warszawa 1992, oryg. *The Objective Knowledge* London 1973.

kierunku, przede wszystkim na gruncie nauk społecznych, językoznawstwa, logiki czy pedagogiki. Na szczególne uwagi zasługują w tym względzie poglądy m.in. J. Piageta, L. Hjelmslev'a, N. Chomsky'ego, czy J. Macnamara. J. Piaget, dokonując fuzji psychologii genetycznej i tradycyjnej teorii poznania, stworzył zupełnie nową dyscyplinę naukową zwaną epistemologią genetyczną²⁵, którą traktował jako subdyscyplinę psychologii mającą w założeniu zastąpić epistemologię tradycyjną. Psychologia stanowiła w jego koncepcji podstawę eksploracji rozwoju wiedzy naukowej. Wyraźnie przy tym oddzielał przedmiot badania logiki i matematyki od przedmiotu dociekania psychologii i epistemologii. W ten sposób kontekst uzasadniania odseparował od kontekstu odkrywania, ograniczając się w swojej koncepcji tylko do drugiego z nich. W konsekwencji zaproponowana przez niego epistemologia genetyczna reprezentowała nieco zredukowany sposób wyjaśniania rzeczywistości, ale jednocześnie nie obca jej była odmiana psychologizmu logicznego sprowadzającego psychologię do logiki.

W literaturoznawstwie i filozofii języka psychologizujące symptomy reprezentowała koncepcja N. Chomsky'ego²⁶, czy L. Hjelmsleva. Zwłaszcza ten pierwszy wywarł ogromny wpływ na oryginalną koncepcję kolejnego z wymienionych badaczy - J. Macnamara²⁸. N. Chomsky²⁹ traktował językoznawstwo jako dział psychologii. Stworzył teorię kompetencji językowej, którą rozumiał jako zespół reguł gramatycznych regulujących korzystanie z języka. W jego ujęciu „Lingwistyka pojmowana jako studia nad językiem zinternalizowanym staje się czystą psychologią, ostatecznie biologią”³⁰. Do koncepcji tej nawiązał później

²⁵ Por. J. Piaget: *Psychologia i epistemologia*. Warszawa 1977.

²⁶ Zob. W. Zabrocki: *Psychologizm w teorii N. Chomsky'ego*. w: J. Pogonowski (red.): *Eufonia i logos. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesor Marii Steffen-Batogowej oraz Profesorowi Tadeuszowi Batogowi*. Poznań 1995, s. 637-645.

²⁷ Por. *Prolegomena do teorii języka*, w: J. Zykownawstwo strukturalne. Wybór tekstów, red. H. Kurkowska, A. Weinsberg, Warszawa 1979, oryg. *Prolegomena to a theory of language*. Madison 1943.

²⁸ Por. J. Macnamara: *Logika i psychologia*. 1993; oryg. *Logic and Psychology*, 1986.

²⁹ Por. N. Chomsky: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge 1965, pol. wyd. *Zagadnienia teorii składni*. Wrocław 1982.

³⁰ Zob. N. Chomsky: *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*, 1986, s. 39.

wspomniany J. Macnamara, który na wzór kompetencji językowej stworzył koncepcję kompetencji logicznej. Definiował ją jako zbiór mechanizmów wykonujących określone operacje przy spełnieniu określonych warunków oraz symboli, których kombinacje przyczyniają się do tworzenia zadań posiadających struktur logiczną. Zakładał, że logika stanowi teorię kompetencji dla odpowiadającego mu wycinka psychologii poznawczej. "Celem moim jest tu stworzenie ogólnych zasad wyjaśnianych umysł w jego aspekcie logicznym, łącznie z jego daniem do logicznej poprawności. Usiłuj również wyjaśnić, w jaki sposób intuicja logiczna opiera się na własnościach umysłu. Wątpliwie przy tym, by zdać sobie sprawę, że przedstawione tu zasady są zasadami psychologicznymi, a nie mają na celu uzasadniania twierdzeń logiki"³¹. Zdaniem tego badacza, umysł wyposażony jest w tzw. intuicję logiczną do której dostęp jest naturalny i wyznaczają go tzw. „interpretatory” (mechanizmy intencjonalnego kontaktu umysłu z obiektem) oraz „implikatory” (sposoby wnioskowania)³².

Interpretacje koncepcji tego badacza wykazują jednak wiele sprzeczności. Jedni twierdzą, że teoria Macnamara'ego cechuje znamiona psychologizmu, inni zaś doszukują się w jego koncepcji wyrazów w tków antypsychologizmu. "Macnamara proponuje stanowisko, które można określić jako pośrednie pomiędzy dzisiejszymi postawami odrzucenia wzajemnych związków psychologii z logiką oraz psychologizmem. Logika nie ma być częścią psychologii, lecz może dostarczyć psychologii wanych danych dla zbudowania teorii umysłu ludzkiego. Jest bowiem teorią kompetencji logicznej, tak jak gramatyka jest teorią kompetencji językowej"³³. Spostrzeżenie to potwierdzają słowa samego autora przedstawianej koncepcji, który we wstępie do swojej książki pisze „Zobaczyłem, że nawet gdy przyjmujemy najbardziej skrajne antypsychologiczne stanowisko, nawet gdy przyjmujemy platoński pogląd, że struktury logiczne istnieją poza umysłem, w obszarze znajdującym się poza czasem i przestrzenią nawet wtedy struktury te muszą

³¹ Zob. J. Macnamara: *Logika i psychologia*. Warszawa 1993, s.9.

³² Zob. R. Stachowskim: *Psychologizm*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t.3, Warszawa 2000, s. 267.

³³ Zob. R. Ziemińska: *Logika a psychologiczna teoria umysłu*. „Edukacja Filozoficzna” vol. 18, 1994, s. 324.

urzeczywistnia si jako w naszych umysłach, je li mamy je stosowa w swoim my leniu”³⁴. Stanowisko Macnamary’ego nie jest wi c typowym psychologizmem, gdy nie traktuje praw logiki jako procesów mylowych, lecz jako ich wytwory. Zakłada przy tym, e prawom logiki odpowiada pewna realno psychologiczna „w postaci symboli oraz mechanizmów, które s ródłem informacji dla intuicji logicznej”³⁵.

VI. Literatura ródłowa na temat psychologizmu i antypsychologizmu:

I. Kant: *Krytyka czystego rozumu*. Warszawa 1911, 1957, K ty 2001 (wyd. oryg. *Kritik der reinen Vernunft*. 1781, ²1787, ³1790); I. Kant: *Krytyka praktycznego rozumu*. Warszawa 1911, 1972, 2000 (wyd. oryg. *Kritik der praktischen Vernunft*. Riga 1788, Hamburg 2003); H. R. Lotze: *Medizinische Psychologie oder Physiologie der Seele*. Leipzig 1852; F. Brentano: *Psychologie vom empirischen Standpunkte*. (3 tomy) Leipzig 1874 oraz Leipzig 1924-28; W. Wundt: *Grundzüge der physiologischen Psychologie*. Leipzig 1874; G. Frege: *Begriffsschrift ('Concept Notation'), eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*. Halle 1879; H. Lotze: *Grundzüge der Psychologie. Dictate aus den Vorlesungen*. Leipzig 1881 (ang. tłum z niem. wyd. z 1884; H. Lotze: *Outlines of psychology. Dictated Portions of the Lectures of H. Lotze*, tłum. G. T. Ladd. Boston 1886, 1998); G. Frege: *Die Grundlagen der Arithmetik ('The Foundations of Arithmetic'): eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Breslau 1884; F. Brentano: *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis*. Leipzig 1889; E. Husserl: [Besprechung:] Schröder, Ernst, *Vorlesungen über die Algebra der (Exakte Logik)*. I Band. Leipzig 1890 oraz w: *Göttingische gelehrte Anzeigen (Göttingen)*, 1891 s. 243-278; E. Husserl: *Philosophie der Arithmetik. Psychologische und logische Untersuchungen*. Halle 1891; G. Frege: *Funktion und Begriff (Function and Concept'): Vortrag, gehalten in der Sitzung vom 9. Januar 1891 der Jenaischen Gesellschaft für Medizin und Naturwissenschaft*. Jena 1891; G. Frege: *Über Sinn und Bedeutung*, w: „Zeitschrift für Philosophie und

³⁴ Zob. J. Macnamara: *Logika i psychologia*. Warszawa 1993, s. 8.

³⁵ Zob. R. Ziemi ska, *Logika a....* wyd. cyt., s. 326.

philosophische Kritik“, 100 (1892), 25-50; G. Frege: *Rezension von E. Husserl: Philosophie der Arithmetik*, w: „Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik“ 103, 1894, s. 313-332; E. Husserl: *Der Folgerungscalcul und die Inhaltslogik*, w: „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“. Leipzig, 15 (1891), s. 168-189; G. Frege: *Grundgesetze der Arithmetik* (Basic Laws of Arithmetic). Jena, t. I (1893), t. II (1903); K. Twardowski: *Psychologia wobec fizjologii i filozofii*, w: ten e *Wybrane pisma filozoficzne*. Warszawa 1897/1965, oraz w: T. Rzepa (red.): *Psychologia w szkole Lwowsko-warszawskiej*. Warszawa 1897/1997; K. Twardowski: *Wyobra enie i poj cie* (1898); E. Husserl: *Logische Untersuchungen* (t. 1-2, 1900-1901) (wyd. pol. *Badania Logiczne* t. 1 Warszawa 2006, t. 2 cz. 1 Warszawa 2000, t. 2. cz. 2 Warszawa 1999); K. Twardowski: *O tzw. prawdach wzgl dnych*, (1900), w: *Wybrane pisma filozoficzne*. Warszawa 1965, s. 319-320; A. Meinong (wyd.): *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie*. Leipzig 1904; L. Petra ycki: *Wst p do nauki prawa i moralno ci*. Warszawa 1905, 1959; F. Brentano: *Untersuchungen zur Sinnespsychologie*. Leipzig 1907; F. Brentano: *Von der Klassifikation der psychischen Phänomene*. Leipzig 1911; K. Twardowski: *O czynnościach i wytworach. Kilka uwag z pogranicza psychologii, gramatyki i logik. Ksi ga pami tkowa ku uczczeniu 250 rocznicy zało enia Uniwersytetu Lwowskiego*. Lwów 1912; K. Twardowski: *O psychologii, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoju*, w: ten e: *Wybrane pisma filozoficzne*. Warszawa 1913/1965, oraz w: T. Rzepa (red.): *Psychologia w szkole Iwowsko-warszawskiej*. Warszawa 1913/1997; K. Twardowski: *O naukach apriorycznych, czyli racjonalnych (dedukcyjnych) i naukach aposteriorycznych, czyli empirycznych (indukcyjnych)*, w: K. Twardowski: *Wybrane pisma filozoficzne* Warszawa 1922/1965; K. Twardowski: *Rozprawy i artykuły filozoficzne*. Lwów 1927; K. R. Popper: *Logik der Forschung*. Vienna, 1935; F. Brentano: *Gesamtausgabe*, wyd. F. Mayer-Hillebrand. Leipzig 1952; K. R. Popper: *The Logic of Scientific Discovery* (tłum. *Logik der Forschung*). London 1959, 1968, 1972, 1980, 1999 (wyd. pol. *Logika odkrycia naukowego*. Warszawa 2002); K. R. Popper: *The Poverty of Historicism*. London, 1961; K. R. Popper: *Conjectures and Refutations*:

The Growth of Scientific Knowledge. London 1963; N. Chomsky: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge 1965 (pol. wyd. *Zagadnienia teorii składni*. Wrocław 1982); K. Twardowski: *Wybrane pisma filozoficzne* Warszawa 1965; K. R. Popper: *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Clarendon Press, Oxford, 1972, 1979 (wyd. pol. *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*. Warszawa 1992); D. Hume: *A Treatise of Human Nature*. New York 1975, 2000; G. Frege: *Pisma semantyczne*, wst p oraz przypisy B. Wolniewicz. Warszawa 1977; J. Piaget: *Psychologia i epistemologia*. Warszawa 1977; K. R. Popper: *The Open Universe: An Argument for Indeterminism*. London 1982 (wyd. pol. *Wszech wiat otwarty. Argument na rzecz indeterminizmu*. Kraków 1996); A. Meinong: *Über Gegenstandstheorie. Selbstdarstellung*. Hamburg 1988; K.R. Popper: *Realism and the Aim of Science*. London 1982; *Frege's Collected Papers on Mathematics, Logic und Philosophy*. Blackwell, Oxford, 1984; H. R. Lotze: *Kleine Schriften zur Psychologie*, wpr. i oprac. R. Pester. Berlin-Heidelberg-New York-London-Paris-Tokyo 1989; J. Macnamara: *Logika i psychologia. Rozważania z pogranicza nauk*. Warszawa 1993; K. R. Popper: *Knowledge and the Mind-Body Problem: In Defence of Interactionism*. London, 1994; F. Brentano: *Filozofia z empirycznego punktu widzenia*, przekł. W. Galewicz, Warszawa 1999 (oryg. *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, red. O. Krause, t. 1-2, Leipzig 1924-1925); F. E. Beneke: *Filosofia e Psicologia. Sulla Riforma Recentemente Introdotta in Psicologia e le sue Conseguenze per la Vita Pratica*, wpr. Renato Pettoello. Collana 2003; F. Benecke: *Filosofie und Psychologie*. Milano 2003; A. Meinong: *Supozycje*. Toru 2004.

VII. Zstawienie bibliograficzne na temat psychologizmu i antypsychologizmu:

E. B. Titchener: *Brentano and Wundt: empirical and experimental psychology*. 1921; K. Zamiara: *Epistemologia genetyczna Piageta a społeczny rozwój nauki*. Warszawa-Pozna 1979; J. N. Mohanty: *Husserl and Frege*. Indiana University Press, Bloomington IN 1982; D. W. Smith, R. McIntyre: *Husserl on Intentionality*. Reidel, Dordrecht, 1982; D. Willard: *Logic and the Objectivity of Knowledge*. Ohio Univer-

sity Press, Athens OH. 1984; S. Kripke: *Nazywanie i konieczno* . Warszawa 1988; K. Michalski: *Logika i czas*. Warszawa 1988; D. Bell: *Husserl*. London 1990; C. O. Hill: *Word and Object in Husserl, Frege, and Russell*. Ohio University Press, Athens OH 1991; M. Dummett: *Frege, Philosophy of Mathematics*. Harvard University Press, Cambridge MA 1991; J. Bobryk: *Przyczynowo i intencjonalno* . Warszawa 1992; D. Føllesdal's: *Husserl and Frege: A Contribution to Elucidating the Origins of Phenomenological Philosophy*, w: *Mind, Meaning and Mathematics*, L. Haaparanta (wyd.), Kluwer, Dordrecht, 1994; R. Ziemi ska: *Logika a psychologiczna teoria umysłu*, w: „Edukacja Filozoficzna”, vol. 18, 1994, s. 323-327; A Chmielewski: *Filozofia Poppera: analiza krytyczna*. Wrocław 1995; J. Bobryk: *Reprezentacja, intencjonalno , samo wiadomo* . Warszawa 1996; M. Łągosz: *Znaczenie i prawda: rozwa anie o Fregowskiej semantyce zda* . Warszawa 2000; A. Olech (red.): *Psychologizm antypsychologizm. W setn rocznic Logische Untersuchungen Edmunda Husserla*. Kraków 2001; O.-P. Rudolph, J.-F. Goubet: *Die Psychologie Christian Wolffs: systematische und historische Untersuchungen*, [Hallesche Beiträge zur europäischen Aufklärung; Bd. 22], Halle 2004.

Summary

The basic goal of this article is to present the basis and origin of the dispute between psychologism and anti-psychologism, as well as examine the symptom of the psychologism ideas renaissance of the XX century. The article is composed of five parts. The first and second parts introduce the most important foundations of psychologism, as well as its origins, the views of its most important figures and stages in the shaping of the analyzed school. Part three analyzes the relationship between psychologism and anti-psychologism, constituting in this way a prelude to part four - which presents the main foundations and views of anti-psychologism's figures. The article finishes with an analysis of the contemporary reception and revival of psychologism ideas in the XX century. As a supplement to the problem presented in the article, provided are a separate bibliographic list concerning the literary sources and a list of the most important positions (studies) presenting various points of views and perspectives on the topics of psychologism, anti-psychologism and antagonisms existing between both schools.